

GRÓH GÁSPÁR

Két hazában hontalanul Dobos László: *Földönfutók***I.**

Van, akinek Párizs jut eszébe 1968-ról, van, akinek Prága: a kísérlet, amely demokratikus szocializmust, tehát fából vaskarikát ígért. Családban, az akkor még nagyon közeli ötvenhatos tapasztalataikra gondolva, nem bíztak mély átalakulásban. Az alapvető változásokhoz Moszkvának kellett volna megváltoznia, aminek semmi jele nem volt. Apám úgy gondolta: a Kreml nem engedheti meg, hogy bármelyik országa a demokrácia útjára lépjen, mert akkor a többi is követi, ami a birodalom összeomlásához vezet. (Ahogyan aztán Gorbacsov idején történt.)

Annak örültünk, aminek lehetett. Annak is, hogy megjelent Dobos László *Földönfutók* című regénye. 15-16 évesen olvastam először. Annyi idős voltam akkor, mint a szerző a regény alapját adó élményei idején. Valami keveset addig is tudtam már a szlovákiai magyarság 1945 utáni törvényen kívül helyezéséről. Amit odáig hallottam, néhány családi történet volt. De egy gyerek számára az ilyen történetek, különösen, ha személyében közvetlenül nem érintik, inkább izgalmas legendáknak számítanak, mintsem súlyos történelmi valóságnak. Dobos László *Földönfutókja* ezt a legendáriumot tette számomra történelmi valósággá. Néhány évvel később, amikor egyetemistaként újraolvastam a regényt, nagyobb tudással, több tapasztalattal is ugyanezt éreztem. Aztán évtizedekig nem lapoztam bele a könyvbe – egészen mostanáig. Örömmel mondhatom: a regény kiállta az idő próbáját. Olyan mű, amiért nem lehetünk elég hátlások Dobos Lászlónak.

Nálunk szerencsésebb történelmi mű nemzetek számára egy regény elsősorban irodalmi mű. Ahol viszont maga az állam akadályozza a legfontosabb politikai és történelmi kérdések kibeszélését, illetve kutatását, ott az irodalom túlmerészkedhet természetes határain, és elvállalhatja a tiltott témák képviselését. Okkal gyaníthatjuk, hogy Dobos Lászlót íróvá közéletisége, nemzeti felelősségvállalása tette; alkotóvá válásában a közép-európai kis nemzetek nyomorúságának meghatározó szerepe volt. Ezt már első regénye (*Messze voltak a csillagok*, 1963) megmutatta, amelyben először merült fel a háborút veszített és

a Vörös Hadsereg által megszállt országok életében kötelezően elhallgatott trauma: a málenkij robot néven számon tartott elhurcolások sorozata, lágerrekbe kényszerített százezrek megkínzása és jelentős részben elpusztítása.

A *Földönfutók* (1967) helyi értelemben talán még ennél is kényesebb kérdéssel foglalkozik: témája a csehszlovákiai magyarság likvidálására tett kísérlet okozta trauma. Domokos Mátyás mélyértelmű felismerése szerint a diktatúra korának irodalomtörténete a cenzúra története. Bármely mű csak a hatalom jóváhagyásával jelenhetett meg. Ezzel a körülménnyel minden itt alkotó és publikálni akaró írónak számolnia kellett – ahogyan a kritikának is. Előbbinek tudomásul kellett vennie a kimondhatóság határait. Tisztelességes író kötelességének tartotta e határ feszegetését, tudván tudva, hogy szabadságharcára a kritika nem hívhatja fel a figyelmet. Ez ugyanis feljelentésnek számított. A kritikus egyet tehetett: a mű irodalmi értékeit dicsérve toborzott számára olvasókat.

Dobos László *Földönfutókja* jó regény. Ettől azonban nem lett volna korszakos jelentőségű. Attól vált kiemelkedően fontossá, hogy nyilvánosan kimondott valamit, amiről korábban még a legszűkebb családi közegben sem igazán beszéltek. Azt, amiről szól, nem lehetett direkt formában elmondani. A regény vitathatatlanul azért íródott, hogy feltárja a földönfutóvá tett felföldi magyarság tragikus sorsát. Hogy ez kimondható legyen, egy szerelmi történetbe kellett beleágyazni.

Dobos pontosan tudta, meddig mehet el: nemcsak író, hanem közéleti ember, politikus is volt; 1967-68 nyitása ennyit engedett. Az számít, hogy az adott korban mit tudott elmondani. Méltatlan lenne az a kérdésfeltevés, hogy mivel maradt adós, egyáltalán: adós maradt-e valamivel.

Hogy jobban értsük, miről is van szó, gondoljunk arra, hogy csak ekkor, 1968 decemberében (a *Stószki délelőttök* című kötetbe rejtve) jelent meg először nyomtatásban Fábry Zoltánnak a cseh és a szlovák értelmiség címére küldött, (azóta is) válasz nélkül maradt 1946-os röpirata, *A vádlott megszólal*. (Megírásakor, a szlovákiai magyarság vészorszakának idején a Szabad Népből azzal támadták a magyar kommunisták, hogy nemzeti elfogultságával a magyar „urak”, így Esterházy János bűneit mentegeti.)

Érdeemes idézni Fábry szövegéből, már csak azért is, mert nemcsak látásmódja, hanem esszé-nyelve, stílusa is hatott Dobos Lászlóra.

„Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. [...] Lekonyult fejjel járok, és némán, és ha lehet, ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket, és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szégyen- és félelemterhes élete. És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádja: *magyarságom*. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárolagosság német barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul.”

„Tanúk helyett vádlottak lettünk. Beszélők helyett elnémítottak: a felületes egyszerűsítés és általánosítás áldozatai. A német fasizmus csehszlovákiai bűnhődésének – a német kitelepítésnek – mi vagyunk a ráadása, Potsdam ellenére. Jól jött az apropó: egy csapásra két legyet agyonütni, és minden gátlástól, kötöttségtől mentesen új célt: *nemzeti államot* deklarálni.”

A magyarellenesség botrányát Fábry értelmiségiként tárgyalja. Üzenetének címzettje is a cseh és a szlovák értelmiség. Még nem egyéni sorsokról, megpróbáltatásokról ír; egy ilyen típusú műre – Dobos úttörő vállalkozására – még két évtizedig kellett várni.

Hogy milyen fontos volt mindez, abból látszik, hogy e kérdéskör – sajnálatos módon – máig sincs méltó módon föltárva, megírva, és nincs a helyén a köztudatban és a közösségi emlékezetben sem. Nem csoda: a szomszédos országok (más terminológiával: utóállamok) nyílt és durva asszimilációs politikájának néven nevezése és bírálata ma is ritkaságszámba megy. A magyar pártállam mentalitáspolitikája következményeként a kérdéskör legóvatosabb és legtárgyilagosabb felvetése, ahogy a nemzeti jogvédelem bármely formája, nacionalizmusnak minősült. Jobbára azért, mert sértette a szomszédos népek nacionalizmusát.

Ha ez ma is probléma lehet, akkor nem nehéz belátni, milyen bátor tett volt félszáz éve, hogy Dobos az akkor még különösen fájó sebek miatt nyilvánosan szót emelt – ahogy lehetett. Jelzésszerűen, de nagyon határozottan: egyértelműen megfogalmazott történelmi-politikai összefoglalása a leglényegesebb pontjain egybevágott Fábry segélykiáltásával.

II.

A felföldi magyarság 1945 után a koncentrációs táborokba hurcolástól eltekintve az üldöztetés minden más formájának ki volt téve. Erről évtizedeken át

nem lehetett beszélni. Időről időre akadtak, akik ezt a tabut megszegték, amiért sokféle hátrányt szenvedtek. Fábry sorsa az évtizedes kirekesztettség, Dobosé – egyéb tevékenységeiért halmazati büntetésként – a háttérbe szorítás és az írói elhallgattatás, Janics Kálmáné a rendőri zaklatás, Duray Miklósa a börtön lett. Munkásságuk nélkül a téma szinte meg sem jelent volna a magyar közgondolkodásban (ahogyan a diktatúra végnapjaiig szó sem eshetett a délvidéki magyarság kálváriájáról). Illyés Gyula és Csoóri Sándor bátor kiállása is kellett ahhoz, hogy a Felföldön történetek ismertebbé váljanak.

A hatvanas években Dobos László regénye nem mondhatta el a minden részletre kiterjedő, teljes igazságot, ami amúgy sem a regényíró feladata. Nem írhatta meg az utóbb ironikusan emlegetett *szlovákiai magyar nagyregényt* sem, amely vélhetően már nem is születik meg soha. Dobosé mellett azonban több olyan mű került az olvasók elé, amely valamennyit mégis teljesített e lehetetlen feladatból (Mács József, Rácz Olivér, Duba Gyula és mások hagyományos realista ábrázolásai, de a későbbiekben Grendel Lajos regényfolyamában is ott van ez az élménykör). E művek sorát Dobos *Földönfutókja* vezeti.

Regénye az 1945-öt követő évek krónikájaként a bodrogközi magyarság sorsát ábrázolva az őket ért megpróbáltatások minden történelmileg fontos momentumát rögzíti, úgymint: a magyarság kollektív bűnösségének deklarálása, az állampolgárság és az ezzel járó jogok elvonása, minden tulajdontól való megfosztottság, a kitelepítés, lakosságcsere, csehországi kényszermunka, iskolák és orvosi ellátás elvétele, reszlovakizáció. Mindaz tehát, ami jogi-politikai-emberi értelemben a Beneš-dekrétumokba foglalt magyarellenességből következett.

III.

A hetvenes évek elején a pártállam valamelyest lazított a határon túli magyarokkal kapcsolatos teljes körű hallgatás tilalmán. Megjelent a gondolati modus vivendi: a kettős kötődés elmélete. Eszerint a Trianonban és Párizsban elszakított országrészek magyarsága egyaránt kötődik a nyelve, kulturális öröksége, nemzete/nemzetisége szerinti szellemi hazájához, és az illetősége/állampolgársága szerinti államhoz. Az 1945 utáni néhány év azonban nem a (bizonytalan tartalmú) kettős kötődés, hanem a kettős árvaság, a kettős kirekesztés időszakára volt. Ha nagyon szigorúak akarunk lenni, ekkor kezdődött az a korszak,

amely de jure az úgynevezett kettős állampolgárságról szóló 2010-es törvény elfogadásáig tartott.

Dobos regényében kulcskérdés: a szlovákiai magyarok magára maradása, pontosabban: magára hagyottsága az üldöztetésben. A Beneš-dekrétumok embertelensége, a (németeket és) magyarokat sújtó üldöztetés valamilyen szinten érthető: a „győztesek” ellenségessége a háború már-már „természetes” folytatása. Magyarország, a magyarok passzivitása, esetenkénti ellenségessége – más magyarok jóakarata ellenére is – fájdalmas, feldolgozhatatlan: mert ki mástól várhattak volna segítséget a magyar üldözöttek, ha nem a hirtelen nagyon távol került hontól és honfitársaktól? Ehelyett sokszor és sokfelől kaptak elutasítást, részesültek nemzetközi üldöztetésben. Hogy a magyar nagypolitika, a megszállt, szuverenitását veszített ország függő és zsarolható helyzetében miként viselkedett, miként idomult a külső nyomáshoz, azt a világvégi bodroglók a maguk bőrén tapasztalták meg. Nem az okokat mérlegelték, hanem a következményeket szenvedték el. Nyilvánvalóan nem tudhattak a diplomácia boszorkánykonyhájáról, így arról sem, hogy a magyarok háború utáni sorsát meghatározó döntéseket már két évvel korábban, Teheránban meghozták. Azt sem mérlegelhették, hogy sorsukat illetően mit jelent Kovács Béla elhurcolása, Nagy Ferenc elűzése vagy a Magyar Közösség pere – egyáltalán, a szuverén magyar demokrácia esélyeinek szovjet típusú fölszámolása.

Azt azonban tudták, hogy a magyarok vesztesek, és a győztesek döntenek sorsukról. Az első impériumváltás, az első cseh megszállás tapasztalatai alapján lehettek elképzeléseik arról, hogy mi következik: a Trianon után eltelt huszonöt évet a közösségi emlékezet könnyen átérte. Így nem a retorzió volt váratlan a számukra, hanem annak korábban elképzelhetetlen mértéke. Más dolog másodrendű állampolgárnak lenni, mint elveszteni minden, állampolgársághoz fűződő jogot.

Dobos leltári alapossággal fölmutatja mindazt, ami a kettős hontalanság fájdalmas tényéből következett. Elsősorban azt, hogy csehszlovák fennhatóságú szülőföldjén idegennek és bűnösnek számított minden magyar: azon egyszerű okból fakadóan, hogy pusztá léte akadályt jelentett a homogén szláv nemzetállam építésének sem nem elegáns, sem nem humanus, sem nem korszerű útján. Emiatt az 1945 utáni néhány évben mintegy 200 000 magyar kényszerült elszakadni szlovákiai szülőföldjétől. Ami történt, nem

volt más, mint jogilag szabályozott formában zajló etnikai tisztogatás. (Tito partizánjai a Délvidéken ugyanezt iszonyatos vérengzések keretében hajtották végre. Ami az okozott szenvedéseket, egyéni tragédiák tömegét tekintve hatalmas különbség, de a politikai célokat tekintve nem.)

Dobos a regényét a maga fájdalmas emlékeire építi. Emlékezéseit hitelesnek tarthatjuk, annál is inkább, mert közreadásukkal szembesítette azokat a kortársak emlékeivel. A Felső-Bodroglókban valamivel visszafogottabban, lassabban ment végbe a magyarság elűzését célzó akció, mint nyugatabbra – ez a vidék ugyanis távolabb esik a hatalmi centrumoktól. A parasztság 1945 nyarán még zavartalanul művelhette a földjeit. A csehszlovák államnak szüksége volt arra, hogy vessen, nemcsak arra, hogy arasson. „Ezerkilencszáznegyvenöt szeptembere, Bodroglókban tíz hónapja véget ért a háború. Béke van. A parasztok szántanak. Asszonyaik az üzleteket járkák, kosaraznak, csereberélnek, kedveskednek a régi üzletek új gazdáinak. A pusztítás kábulata után először a boltok népesedtek be. Aztán megjöttek a hivatalok. Iskolásképű suhancok ültek a magyar szolgabíróasztalai mögé. Előkerültek a fináncok is. Elfoglalták a határ menti kaszárnyáikat. Az iskolába katonákat szállásoltak. Őrséget állítottak a Magyarország felé vezető utakra. Helyreállt a rend! Látszólag semmi sem változott, csupán visszakanyarodtunk a harmincas évek piros-fehér-kék lobogó viszonyaiba. Harmincnyolcig Csehszlovákia, negyvennégy végéig Magyarország, most ismét meghúzták a trianoni határt.”

A békés táj képén aprócska jelzések árulkodnak arról, hogy a helyzet korántsem idilli. Az utak (értelemszerűen a Magyarország felé vezető utak!) lezárva, az iskola nem gyerekzsivajtól hangos: laknnya lett belőle. Gyom veri fel az iskolaudvart, a gyerekek pedig otthon, hamuba-porba írva tanulják a betűvetést. Félő: ha így megy tovább, ismét teret hódít ezen a vidéken a középkorra jellemző analfabetizmus.

A közvetlen életveszély fenyegetése után a legfontosabb: a béke. Ezért a „háború utáni hónapok légköre bizalmat áraszt”. Még akkor is, ha az „öröm mégse lehet teljes. Nyelvük szerint különválasztják az embereket; jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre. A hatalom új urai törvényt ülnek; nem kérdeznek, csak vádolnak. [...] Nem a gonoszságot, hanem a születést büntetik... Érdeme senkinek, bűne min-

denkinek van. Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni, gyűlölni kell.”

Mintha az 1946-os Fábryt olvasnánk: két évtized elteltével ismét megszólalt a vádlott. Visszafogottan, halkán, és panaszát kényszerűen relativizálva. Már nemcsak azokról a sérelmekről beszél, amelyeket „mások” – vagyis a csehszlovák hatalom – miatt kellett elszenvednie az itteni magyarságnak. Immár beszámol a saját nemzettársaktól kapott sebekről is. És nemcsak azért, mert az utóbbiak talán még fájdalmasabbak. Ez a fajta kiegyenlítés több, mint tárgyilagosság: sajátos, kötelező hűségnyilatkozat. Az írónak a hitelesség érdekében pontosan ilyen kifejezőmódot kell használnia, hiszen amit elmond, nemcsak panasz, hanem vád is.

„Kegyelemkenyéren élünk, nem mondják, de érzetik velünk. Minden hónap végén kifüggesztik az adósok jegyzékét; akik nem fizettek, nem étkezhetnek tovább. Két napig az udvaron hallgatjuk a kanalak csörgését. Nincs helyünk az asztalok mellett. Éhezünk. Titokban talán azt várják, hogy otthagyjuk az iskolát” – írja az iskolájában, a sárospataki református kollégiumban megéltéről. Ez az iskola századok óta a nemzeti és szociális felelősségérzetéről, szelleméről ismert. Aligha gondolkodhattak úgy a vezetői, mint ahogy itt esik róluk szó. (Más Dobos-írásokban ez a kirekesztettség élmény soha nem jelenik meg, és a nagyjából ugyanebben az időben Sárospatakon tanuló Koncsol Lászlónak sincsenek ilyen emlékei...) Meglehet, voltak, akik nem lelkesedtek a sok nehezen jóllakatható, éhes, lerongyolódott diákért. De a tények igazsága szerint a diákok maradhatnak: „Rendszerint konokságunk győz. Megsajnálunk vagy restellik a dolgot, nem tudom. Helyet szorítanak valamelyik asztal sarkánál, és elibünk is tányér kerül”.

A kényszerű szemléleti kiegyenlítés tehát nem fedi el a történeteket. „Magyarország inflációval küzd. Dühöng a feketézés és cserebere. Körülöttünk nincstelenség. És mi a nincstelenség morzsáin tengődünk. Eltartanak, enni adnak. Megtűrnek, és ezzel megaláznak. Megtűrtek és ezzel megaláztak vagyunk mindkét oldalon. Itt is, ott is” – olvashatjuk. A kettős mérce kényszerűségét láthatjuk abban, hogy ami az egyik oldalon az asszonyok „kosarazása”, az a másikon: „dühöngő feketézés”. Még különösebb, hogy egyensúlyba kerül az egyik oldalról a teljes elutasítás, a kitelepítésre irányuló akarat (amiről Beneš már döntött), és a másik oldal – fogalmazzunk így – mér-

sélt lelkesedése, ahogyan a maga nyomorúsága ellenére is befogadja a fizetni nem tudó, határon túli magyar diákokat.

Így, ha nem is zavartalanul, de folytathatják tanulmányaikat. Életük része a tiltott határátlépés: hol az iskolába, hol a családhoz szöknek. A tetten ért fiatalokra mégsem sújt le a törvény teljes szigora – máskülönben aligha folytatódhatnának a látott természetességgel zavaros mindennapjaik. Életükhöz hozzátartozik a kockázat, aminek vállalása és csökkentése egy idő után része a napi rutinnak. Az így szerzett speciális tudás amúgy a csempészetben is jól hasznosítható: ez is része a határ menti mindennapoknak. Az iparszerűen folytatott csempészet olyan foglalkozás, amibe a fiatalok is bekapcsolódnak. A hatalom képviselői számára nyílt titok, hogy mi folyik a határokon, mégsem lépnek fel teljes erejükkel a csempészek ellen. A veszélyes üzemnek azonban még így is vannak halálos áldozatai.

Nemcsak az üzemszerűen dolgozó csempészek között: ez bizonyos értelemben a természetes kockázatból fakad. Az viszont fájóan balladaszerű, ahogy a főhős első erotikus fellobbanását kiváltó nagylány áldozatul esik a történelmi kataklizmának. Halála a közösségi sors kifejezése is. A határon lebukva, de a magyar határőrök fogságába esve, kiszolgáltatva, azok félreérthetetlen erőszakossága elöl menekülve, agyonfázva betegszik meg. Kezelés nélkül betegsége végzetessé válik: az állampolgárságuktól megfosztott magyaroknak nem jár orvosi ellátás. A magyar határőrök alávalósága és Beneš hírhedt, 33/1945-ös számú dekrétuma együtt okozza halálát. Egyforma lenne a két állam felelőssége? Valójában nem. Az egyik oldalon egyéni vétkeket látunk, a másikon maga az állam követi el a bűnöket.

Hogy ezt Dobos is így gondolja, az nem kétséges. Ahogy írja, 1945 szeptemberében „az ország elnökének szigorú rendeletét ragasztották a palánkokra és a falakra. A szöveg alatt számok is voltak: 33/1945. Ezt értették meg a leghamarabb, a számokat. A szavak és mondatok értelmét csak később, akadozva, töredékben fordították magyarrá: ’Joga sincs, állampolgársága sincs, aki magyar.’ [...] Nemsokára másik plakátot ragasztottak az előbbi mellé. Ez alatt is szám volt: 108/45. Vastag, hivatalos betűk adták a lakosság tudtára: ’minden magyar ingó és ingatlan vagyona elkoboztatik...’ Ebből is csak ez a mondat maradt meg, a legszörnyűbb. Jog sem volt, haza sem volt, már a ház sem azé, aki benne lakott. Pánik csapott a fal-

vak sötét ablakai mögé. Éjszakánként libasorok kígyóztak a határ felé, menekültek.”

Ilyen mondatokat e regény előtt és után évtizedekig nem lehetett közreadni, csak a '68-as olvadás táján. A történelmi és jogi tartalom egyértelmű; mindent tudhat az olvasó a romlást hozó jogszabályokról: az elnök írta alá őket, és még a rendeletek száma is ott van. Azt, hogy „Beneš-dekrétumok”, még ekkor is csak körülírni lehetett, közvetlenül ki-mondani nem.

Amit Dobos bemutat: egy jogrenden kívülre szorított világ, ahol a törvények hiánya a törvény. Lehet alkalmazkodni hozzá, ez is egyfajta megszokás. A *Földönfutókban* tanúi vagyunk ennek a folyamatnak, csak Vonnegut legendás szavai hiányoznak egy-egy tragikus eseménysor leírása után: „így megy ez”.

„A holtak nem tudnak beszélni, képtelenek megmagyarázni pusztulásuk okát. Annak van igaza, aki életében [sic!, 'életben' helyett] marad, az élő győz. Ha ma nem is, de holnap elhiszik, amit mond. Ismétlődnek a hírek, a végzések, az ítéletek. Tiltott a magyar szó. Hallgass! Némuljatok meg! Bűnösök vagytok. Nincs számotokra hely az országban.” Beneš Csehszlovákiája a kifordított *Szózatra* tanította a szülőföldjükön maradni akaró magyarokat: a nagyvilágon *csak e kívül* van számukra hely...

V.

Dobos emlékezéseinek különleges fejezete annak a diáktüntetésnek a leírása, amelyről a magyar történelmi szakirodalom azóta sem szólt; talán nem is tud róla. 1945 őszén Sárospatakon helyi körülmények közt jelentős tüntetésre került sor: kirobbant a nyomorúság, a megaláztatások, a kiszolgáltatottság miatti feszültség. A tömegdemonstráció a nemzeti sérelmek elleni tiltakozás volt. Közvetlen előzményei közt ott volt az említett két Beneš-dekrétum (az 1945. augusztus 2-i az állampolgári jogokat vontta el, míg az október 1-én kelt a kényszermunkára hurcolás lehetőségét biztosította). A Csehországba kényszerítettek száma még az erősen kozmetikázott hivatalos adatok szerint is meghaladta a negyvenezretet. Beneš célja nemcsak a már kiűzött szudétanémetek munkaerejének pótlása volt, még csak nem is Dél-Szlovákia etnikai arányainak gyors megváltoztatása (bár ez a szándék is szembeötlő...). A ki- és betelepítések a korábbi magyarlakta területek etnikai összetételének átalakítását segítették (ezt a trianoni béke még

kifejezetten tiltotta). A szándék teljes megvalósításához nem volt elegendő erő: Szlovákiának nem volt elegendő emberanyaga. Reálisabb cél volt a magyar kormány zsarolása, amelynek be kellett látnia, hogy egy esetleges „önkéntes” lakosságcsere mégiscsak jobb, és bármily furcsán hangzik, humánusabb megoldás, mint a szlovákiai magyarság kifosztása és deportálása fölötti szemhunyas. Ehhez az akcióhoz nem lett volna elég a csehszlovák vezetés akarata: Beneš és Clementis külügyminiszter megszerezte hozzá a szovjet vezetés támogatását is. (A történelmi képhez tartozik, hogy előbbi a KGB ügynöke volt, utóbbit a Slánsky-per – Csehszlovákia Rajk-ügye – keretében felakasztották. Majd, ha igaz, a mi ÁVH-nknak megfelelő cseh testvérszervezet – jeges úton nehezen induló – autójának kipörgő kereke alá hintették hamvait. Hiába, mint mondják, az élet nem áll meg...)

Dobos szövegén, ha sejtelmesen és jelzésszerűen, de átüt ez a háttér. Feltűnő és joggal kelt gyanút, hogy a karácsonyra hazatérő (szökő) diákokat faggató és leckéztető perbenyiki vámparancsnok mindent pontosan tud a pataki diáktüntetéséről. Amiből sejthető, hogy azon ott voltak a csehszlovák államvédelem informátorai (ne adj' Isten, provokátorai) is. Jellemző, hogy a fiúk egyikét azonnal kémkedéssel vádolja, az állítólagos megbízók iránt érdeklődik, és tipikus ügynöki kérdéseket tesz fel neki: „mivel bízták meg?”, „hol van a kaszárnya?”, „milyen a közhangulat?” Cserébe kifejti a csehszlovák álláspontot: a magyarok „egyformák, egyiknek kisebb a vétke, a másiknak nagyobb, egykutyá... Egyformán éreznek, egyformán gondolkodnak. Harmincnyolcban kimutatták a foguk fehérét. Levizsgáztak... Most a mi kezünkben a hatalom... egy emberöltőig nem lesz kedvük lázadni.” Az oktatást a helmei járási csendőrség cseh parancsnoka folytatja. „Miért jöttek haza?” – kérdi. A válasz nem tükrözi, ezért fokozza a helyzet abszurditását: „Mert ide tartozunk.”

Az itt született fiúknak bizonyára alaposabb okuk van így érezni, mint a pardubicei illetőségű fiúknak. A vámparancsnok maga a hatalom, a tervezett tiszta szláv nemzetállam hivatalnokaként az állami propaganda szócsöve: „A szívük odahúz. Innen élőködnek. Viszik, lopják a sót, a cukrot, a ruhát. Kereskednek, rabolnak... [...] Alig töltjük fel az üzleteket, kiürülnek. Már csak a csempészeknél lehet vásárolni. [...] Elég a zsványkodásból, ez a mi országunk! Ha nem tetszik, mehetnek... Darócsapkát fejükre, törjék a követ... a földet sem érdemlik!” – mondja.

Ennek a szókimondóan bornírt szövegnek is megvan a magyar ellentétele. Egy református pap figurája jeleníti meg a trianoni kismagyar önző ostobaságát. „Se hazája, se istene” – vágja a hozzá érkezett legátus arcába. És így folytatja: „Ide özönlenek maguk is. Ma még csak az iskola kell, holnap már a hivatalokban ülnek...”, „Eleszik előlünk a kenyeret”.

A szlovák oldali leckéztetés része a pataki diáküntetés számonkérése. Ennek hatására pereg le az elbeszélőben az érzelmek és események belső filmje. „Igenis, tüntettünk, lobbant bennem a harag. Összesződült ezer éhes diák, kopottak, mindig éhesek. Vezérek is akadtak, akik az élre álltak, fáklyát lobogtattak a kezükben. Nótát is kezdtek: Kossuth Lajos azt üzenté. Ordítva énekelünk, és folytunk végig az utcán, mentünk, folytunk, mint a homokba öntött olaj. [...] Én is ott voltam köztük, a névtelen, éhes diákok közt. Torkom szakadtából ordítottam: Esküszünk, esküszünk, csehszlovákok nem leszünk.” Különös, hogy ezt még elbírtá 1967-ben a papír – a *Kossuth-nóta* refrénjét, azt, hogy „éljen a magyar szabadság, éljen a hazal!” nem.

Az emléket a kommentár követi: „Számunkra ez volt a forradalom, a felszabadulás: védekezés, tiltakozás a magyargyalázás ellen, a szolgabírák ellen, a százféle megaláztatás ellen, a parasztozás, az urak gőgje ellen... [...] Elég volt, most a férgek ordítanak, megjött a hangjuk. Beneš beszédét és követelését előző nap közölték a lapok, ez csak a szikra volt az eső nem látta homokban folyó olajra.”

Az emlékek közt van egy, amit nehéz hitelesnek tekinteni. Nem életszerű, hogy a nemzeti szorongatás sokadik hónapjában, Beneš legújabb fenyegetésének másnapján, az évekkel-évtizedekkel korábbi osztálysérelem gerjeszthetik a tüntetők indulatát. Engedtessek meg nekem: ebben az osztályharcos motívumban a pártállami újságírásban „vörös farkoknak” nevezett tartozék klasszikus példáját látom. Az olyan frázisokat hívták így, amelyek egy írásba bevitték az osztályharc ideológiájának vagy a marxizmus-leninizmus aktualizált tanításának egy elemét – hogy a szöveg elnyerje a szemellenzős ideológusok tetszését. Az ilyen szövegrészeket a szerző kényszerből beírta, az olvasó pedig átugrotta. A közírás így működött, és olykor az esszé-publicisztika feladatát átvállaló irodalom is rákényszerülhetett erre. A *Földönfutókat* író Dobos nem akármilyen tételekben játszott: ha tenni akart valamit a nemzetéért, csak politikai módon tehetett.

Meg is tette, de sohasem elvtelen szervilizmussal. Mert hiszen volt, hogyne lett volna, magyar úri arrogancia, voltak, akik kenyérrigységből, ostobaságból, politikai számításból ellenségesen fogadták a más-honnan Magyarországra menekülőket. E jelenségek okkal voltak bírálhatóak. Az odahaza és Sárospatakon népéhez és nemzetéhez kötő hűséget tanuló, szociálisan elkötelezett író osztálytudatos kritikája egészében véve nem alaptalan, nem elvtelen. Az adott esemény leírása az egyik legkényesebb helye az egészében véve különlegesen érzékeny témát feldolgozó regénynek. A nemzeti megalázottság krónikáját az osztályharc ideológiájából merített dekoráció sikeresen védte a cenzúra ellen. Dobos gesztusa a szükséges minimum szintjén marad, nem elvi engedmény, nem behódolás.

Az események felidézése így folytatódik: „Rendőrkordon zárta el utunkat. Áttörtük. Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk... Fegyvertűz dördült. Egy pillanatig hallottam ezer diák ijedt lélegzetvételét. Felbomlott a sor, szaladtunk, rohantunk. Üldöztek, orosz vezényszavak csattogtak a szertefutó gyerekcsordák fölött.” Orosz vezényszavak? Patakon? Igen, egy megszállt országról van szó. Amelynek sorsába, de még a határszéli városka eseményeibe is egy idegen hatalom bármikor, közvetlenül, fegyveresen is beavatkozhat. Ez a tény egyúttal jelzi: a magyar politika tompultsága mögött ugyanúgy moszkvai akarat áll, mint Prága (Pozsony, Kassa) agresszivitása mögött. Az emlékezésben nincs szó halottakról; a katonák ezek szerint a levegőbe lőttek. A sortűz célja éppen ez volt, a fenyegetés: ha akarjuk, végezhetünk veletek. Nemcsak a pataki diákokkal: Magyarországgal.

A tüntetés mit sem változtat a helyzeten. Gyorsan múlnak a hónapok és az évek. A helyzet alig változik: a mélypont körül stagnál. A bodroglőzies alkalmazkodnak ahhoz is, amihez nem lehet. Még a határon való átszökés megszokhatatlan izgalma is rutinná válik. Az életbe beépülnek a veszteségek: a jogé, a biztonságé, a meghódítani vágyott lányé. A kamaszból statáriális gyorsasággal felnőtté érő fiú, talán életkori sajátosságai okán is, kalandként éli meg a kiszolgáltatottságot. Rákényszerül, hogy az államhatárt csupán kockázatos átjáróháznak tekintse. Ha pedig csak ennyi, miért ne csatlakozna a mesterségüket iparszerűen űző csempészekhez, akik egy „tiltottan szabad” foglalkozást űznek? Idegenné vált a szülőföldjén, otthontalannabb már nem is lehet. „Két pont között vergődik az

életem: az idegenség és az otthon. Mindkettő bizonytalan. Nincs állandóság egyikben sem: estéről reggelre élünk. Reménykedünk és félünk egyszerre. Kinek van igaza ebben a kavargásban? Ki lesz ítélő bírāja a vérszjósó fenyegetésnek? A fegyver vagy az értelem? Lélegezni is nehéz itt, indulatot és a bosszú tüzét szívom magamba minden lépésben. Talán mégis annak lesz igaza egyszer, akinek mindez jobban fáj.” Ez a válasz csak látszólag bizonytalan. Valójában a magyarság igazának kijelentése: egy hideg genocidium is jobban fáj azoknak, akik elszenvedik, mint az elkövetőknek.

Ebbe az irányba mutat a műnek az az önálló kisregényként is megálló vonulata, amely a Magyarországról (vagy Kárpátaljáról?) Palesztinába igyekvő zsidók exodusának bodrogközi fejezetét, a tiltott határon való átkelés balladisztikus leírását adja. Történetünk szempontjából nem lényeges, hogy ennek az embercsempészetnek személyes résztvevője vagy csak szemtanúja volt-e Dobos. Az ellenben nagyon is fontos, hogy így épül a regény szövetébe a magyarságnak – az ellene megfogalmazott politikai „vérvád” jegyében történt – jogfosztása és a nácizmus üldözötte zsidóság sorsa közti párhuzam. „Kiszolgáltatott vagyok velük együtt” – érzi az elbeszélő. A zsidók féltelme átragad rá: fél az őket fenyegető, de szökésük felett szemet hunyó hatalomtól, fél a haldokló, az élettől és szülőföldjétől búcsúzós rabbitól. Pedig az érte is imádkozik: „ne érjen benneteket hasonló sors”. A legjobban azonban attól a jövőtől fél, amelyet a menekülő zsidók, köztük a haldokló rabbi sorsa vetít elé.

Okkal: a kollektív bűnösség elméletéből kollektív megtorlás következik. Dobos egész életét végigkísérte az a tragikus emlék, hogy üldözöttként neki is az üldözökkel kellett tartania. „Figyelem, nézem a búcsúzásokat: a vergődő jajveszékés után közöny ül az arcokra. Nem tudok a szemébe nézni senkinek. Torkot szorító szégyenérzet kínoz. A rám verő tekintetek szemrehányók. Szégyellem, hogy a törvény oldalán részt kell vennem ebben a felháborító gonoszságban. Én sem kerülhetem el a sorsomat, létszámot egészítenek ki velem. Egy megszökött ember helyett a vagonba tuszkolnak, és elindul a vonat. A gyűlölet elsorvasztja a reményt, mégis csak az jár a fejemben, lesz-e erő, amely fellázad majd az okatlan emberalázás ellen.” Tudjuk: nem lett...

És itt voltaképpen be is fejeződik a földönfutóvá vált szlovákiai magyarok sorsának krónikája. A regény azonban nem ezzel ér véget: a kerettörténeten belüli szerelmi szál majdnem végzetes fordulatával, hősnének öngyilkossági kísérletével zárul. Majdhogynem allegorikusan, de mindenképp jelképesen. A szerelem lobogása, a sokáig a boldogság lehetőségét őrző házasság után jön az összeomlás. Egy ember totális veresége, minden illúzió és minden remény elvesztése: mélypont, ahonnan nem látszik fölfelé vezető út. Mégis: amikor valaki már nem ragaszkodik az élethez, az élet még mindig ragaszkodhat hozzá. Szíven lövi magát a repülő, de életben marad.

És életben maradt a történelem által szíven talált felföldi magyarság is.

Vízimalom